

YEARBOOK OF THE GEORGE BARIȚIU HISTORY INSTITUTE OF CLUJ-NAPOCA SERIES *Humanistica*

ISSN 1584-4404
humanistica.ro

Hegelianism pragmatic: angajament, legământ și răspundere

Victor Dogaru

Cite this article: DOGARU, Victor (2022) *Hegelianism pragmatic: angajament, legământ și răspundere*, in: 'Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica', Vol. 20, pp. 121-132. DOI: [10.5281/zenodo.7017767](https://doi.org/10.5281/zenodo.7017767)

© 2022: The Publishing House of the Romanian Academy
Journal published online: 2003
Submit your article to *Humanistica Yearbook*

HEGELIANISM PRAGMATIC: ANGAJAMENT, LEGĂMÂNT ȘI RĂSPUNDERE

Victor Dogaru

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Abstract: *PRAGMATIC HEGELIANISM: COMMITMENT, BINDINGNESS, RESPONSIBILITY. In this article, I will argue against the so-called anti-philosophical realism, by opposing it the metaphysical bedrock of Hegel's idealism, namely the primitive of absolute negativity, a central concept in Hegel's work. By acknowledging, enlarging and exploring firstly the normative pragmatics and the modally-enriched empiricism of Robert Brandom, then, secondly, the active comportment of self-relating thought as a description of doing in Cirulli's work and, thirdly and equally important, the interaction method as a link between semantics and syntax in Negarestani, I formulate an argument so as to envision the intertwining between thought and praxis. The key-concepts of commitment, endorsement, and responsibility are the constellation of ideas through which we can encompass what Hegel meant by affirming the truth of absolute knowledge, namely the fact that experience is simultaneously actual and objective, and the only absolute "object" is precisely the concept of subjective rationality. The revised fusion between ideas and actions means conceptually revised praxis and practically validated ideas, an occasion of continuous bi-directional determination and reciprocal integration of the two terms, or an asymptotic fusion which constitutes rational beings as implacable seekers of rational elaborations.*

Keywords: *Metaphysics, Conceptual Idealism, Normative pragmatics, Idealism of finitude, Self-consciousness, Hegel, Cirulli, Brandom, Negarestani.*

În articolul de față, voi încerca să expun un concept al unui pragmatism de inspirație hegeliană care să se dezbrace de toate inconsistențele și carențele variilor și disimulatelor versiuni de realism antifilosofic. În sprijinul acestei argumentații, voi analiza subtilul fel al lui Hegel de a-și angrena complexul sistem filosofic, pornind de la fundamentalul său concept de negație determinată, în vederea eliberării pragmatismului (sau a praxeologiei) din strânsoarea unui clivaj opac între subiect și obiect. Pe un loc privilegiat al *Aufhebung*-ului („depășire-și-conservare”), atât de necesare pentru această dihotomie, vor sta termenii-cheie de „angajament”, „legământ”, „încredințare” și „responsabilitate”, care formează constelația cea mai inovatoare a neopragmatistilor americani (în special în opera lui Robert Brandom). Caracterul relațional imprimat de *Logica Esenței* tuturor categoriilor gândirii, dar și

disoluția de sine a tuturor formelor intermediare de conștiință (conform *standardelor* lor proprii) din *Fenomenologie* vor constitui alte ancorae textuale pentru a ajunge, prin conciliere speculativă, la o mai completă identitate speculativă între ființă și gândire și, prin aceasta, la empirismul îmbogățit modal, la ocazionarea metodei interacționiste pentru acest revizuit concept de *praxis* și, mai ales, la reliefarea caracterului emancipator al unei filosofii pragmatiste prin anularea unei (doar) aparente radicalități exterioare a obiectelor.

În exegeza hegeliană de azi, mai ales în operele filosofilor americani Reza Negarestani și Robert Brandom, întâlnim lectura extrem de interesantă în cheie pragmatică a întregii arhitectonici a *Fenomenologiei Spiritului*. Pe de o parte, desigur, vorbim despre o de structurare a aparentului caracter abstrus și subiectivist al temelor abordate de Hegel, un lucru, bunăoară, necesar și lăudabil. Însă, pe de altă parte, această traiectorie interesantă a interpretării și analizei nu s-a rezumat la simpla acțiune de integrare a unor locuri-comune hegeliene într-un cadru presupus mai larg (fie el numit „praxis”), cadru care le-ar putea acomoda, deci subîntinde, împacheta sau refolosi pe acestea fără a provoca vreun „retur” sau fără vreo „rezistență”. Acest lucru trebuie înțeles din capul locului pentru a preveni o unilaterală și eronată înțelegere a acestui nou set teoretic pragmatist. Întrucât explicitarea oricărei teme este concomitent o emancipare a gândirii, o presupusă liniară și mecanică „integrare” a conceptelor hegeliene ar fi marcat o contradicție la nivel metodic, dar mai ales la nivelul conținuturilor tratate de aceste teme.

În lumina acestui avertisment, articolul de față urmărește să descrie atât replierea din calea oricărui rigid metodism pre-definit, cât și eliberarea conținutului tratat de chingile unei negativități strict abstracte. Iar aceasta pentru că una dintre primele exigențe ale demersului simultan ontologic și metafizic a lui Hegel este de a fi văzut negația abstractă numai ca o iterație (sau un rezultat) a negației determinatoare. Iar această negație determinatoare este întemeiată în negația absolută sau metafizică, care doar la capătul procesului de explicitare se arată a fi fost implicită mereu. Pe scurt, aceasta ar fi premisa construcției conceptuale hegeliene, care urmărește crearea unor spații de necesitate ca urmare a criticii imanente a categoriilor gândirii prin care conștiința își subminează toate presuposițiile, coborându-le pe acestea la statutul de aparențe.

A sta sub auto-impusul „legământ” (termen la care vom reveni în paragrafele următoare) de a anula orice poziție cvasi-transcendentală cu privire la categoriile gândirii și mai ales de a elimina orice variație (fie ea oricât de subtilă și aparent inofensivă) a mitului a ceva „dat” este, în fond, o obligație a celui care vrea să analizeze formele de bază ale gândirii. Conceptul central care injectează dinamism în toată această structură este negația absolută sau metafizică, mai ales prin intermediul determinării pe care o produce. Fiecare treaptă a conștiinței are o concepție potrivit căreia putem spune ce anume ar putea fi considerat un „obiect” sau ce ar însemna „adevărul” pentru ea, dar critica imanentistă a categoriilor

gândirii trebuie să treacă printr-o experiență a acelui „obiect” sau a „adevărului” prin care obiectul este schimbat împreună cu conștiința însăși.

Acest proces radical de transformare a ambilor termeni relaționați (subiectul gânditor și categoriile gândirii) nu se petrece nicidecum în vreo sinteză a acestora, ci, o repetăm, decurge logic din analiza imanentistă a acestor categorii: fiecare formă a conștiinței și-a stabilit ea însăși o normă după care se ghidează, adică și-a alcătuit cu de la sine putere o concepție a obiectului său și, mai departe, eșecul unei cuprinderi exhaustive a obiectului potrivit concepției pe care ea însăși a afirmat-o este ceea ce legitimează negativitatea absolută. Experiența erorii fiecărei forme de conștiință care, deja vedem bine, înseamnă anihilarea pretențiilor absolute de pe fiecare treaptă, constituie atât subiectul pragmatic-rațional, cât și o distanță necesară între subiectul empiric și concepțiile sale felurite, concepții care, în ciuda diversității lor, sunt iremediabil condamnate la revizuire și retușare. În locul proliferării strict cantitative a concepțiilor, Hegel se concentrează asupra urmei negativității absolute din fiecare concept, urmă care dizolvă în interiorul lor toate aceste concepții. Această revizuire și retușare originată în negativitatea absolută reclamă un mai sofisticat concept al practicii.

Acesta este motivul pentru care am preferat să rostim conceptul de „emancipare”. Discursul filosofic este prin excelență cel care se și legitimează pe sine, adică poate să-și explice istoria printr-un proces de desfășurare și expunere (*die Darstellung*), cât și, la fel de important, poate reactualiza conținuturile despre care vorbește, își poate utiliza conceptele istorice în situații tot mai diversificate istoric și tot mai provocatoare. Altfel spus, avem și o *ex*-punere, dar și o *re*-punere sau chiar o *im*-punere a anumitor teme. Ba mai mult, orice „expunere” a unei teme filosofice (sau „afirmare”, „punere” în limbaj hegelian) trebuie să aibă ca un aparent final „impunerea” unui nou cadru, revizuit și lărgit, care transformă toate presuposițiile cu care se pornise inițial la drum. Experiența erorii de mai sus și dimensiunea praxeologică nu doar completează și justifică o expunere, ci, pentru orice expunere, avem ca parte integrantă și necesară impunerea ei. Expunerea și impunerea se reclamă și se constituie reciproc: fiecare expunere se împlinește prin impunere (adică prin mijloacele aplicative și revoluționare ale practicii sau, altfel spus, „obligă la” aplicare), la fel cum fiecare impunere este ineluctabil legată de expunerea istorică al cărei rezultat este (fiecare concept al practicii apare într-un spațiu normativ). Radicalitatea conținutului tratat face imposibilă orice fel de schematizare ultimativă a acestuia – efortul de explicitare aduce cu necesitate transfigurarea a ceea ce „părea” implicit, astfel încât analiza atentă a unei teme duce, de fapt, la extinderea cadrului în care acesta era operant.

La o primă impresie, o metodă filosofică care urmărește a fi auto-transparentă, adică să fie (*auto*-)constructivistă și să își constituie o (și mai) profundă și comprehensivă prezență-la-sine (*das Beisichsein*), subliniază caracterul emancipator al tratării filosofice strict la un nivel procedural (ca un fel de „birocrație” sau un formalism al gândirii, un lucru care ar fi, din nou, extrem de abstract). Or, acesta este

un lucru de a cărui unilateralitate trebuie cu necesitate să ne debarasăm atunci când dorim a formula teze în spirit speculativ. Motivul este unul extrem de clar: identitatea speculativă dintre metafizică și ontologie, dintre gândire și ființă, mai ales în condiția sa de postulat, implică în primul și primul rând că avem de-a face cu o prezență defectivă a gândirii la ea însăși și, astfel, inclusiv conținuturile de gândire trebuie ridicate la pretenția autotransparenței sus-numite. Atât intransigența formei, cât și radicalitatea conținuturilor de gândire sunt reciproc potențate printr-o metodă interacționistă unde termenii pragmatici joacă un rol esențial.

Incompletitudinea categoriilor prin care gândirea nu se poate gândi (încă) pe sine arată de ce o gândire „pictorială” (i.e. tributară reprezentării, adică unei reflectări exterioare – *die Vorstellung*) este deficitară când dorim a analiza temele pe care Hegel dorea a le articula. Și anume – „obiectul” cercetat de Hegel era chiar gândirea însăși. Întrebarea filosofului german trebuie așadar repoziționată: ce categorii sunt necesare când gândirea devine în sfârșit autotransparentă, adică potrivit cu ceea ce însăși categoriile gândirii reclamă? Vedem inversiunea în mod limpede acum: nu categorii „prin care” ajungem la conținutul special tratat de noi acum (i.e. gândirea), ci conținutul tratat angrenează cu de la sine putere categorii prin care își poate constitui o prezență cât mai activă. În bună tradiție dialectică – metoda nu poate fi decuplată de conținutul tratat și, la fel de important, dar din perspectiva cealaltă, gândirea își înțelege propria *esență* ca activitate pură. Bidirecționalitatea dintre metodă și conținut devine un pas logic atunci când sus-numita identitate speculativă dintre gândire și ființă este desfășurată fără a o schilodi *ab initio* cu presupuziții.

Desigur, nu am putea disocia această emancipare de libertatea gândirii, aceasta din urmă fiind țelul celei dintâi. Carențele categoriilor necesită, bineînțeles, revizuire, așadar ne obligă la o mai completă și transparentă constituire a prezenței-de-sine a gândirii, dar aceasta trebuie dublată prin efortul de a ridica rațiunea la libertate. Mai mult decât atât, dacă esența gândirii trebuie să fie libertatea, atunci această auto-transparență nu poate fi ceva dat, ci doar un țel. Felurilele determinații ale gândirii trebuie să fie auto-determinații, în sensul tematizării caracterului dinamic al gândirii. De aceea „categoriile sunt structuri eidetice ale comportamentului activ al gândirii auto-relaționale – într-un anumit sens, ele sunt descrieri ale faptului *de a face*”¹.

În limbaj brandonian, acest fapt capătă o valență și mai pronunțată: nu trebuie nicidecum să credem că această prezență-la-sine a gândirii ar aduce un conținut conceptual care ar fi doar psihologic. Din contră, conținutul ar rămâne conceptual și în absența cercetării noastre: „[Hegel] are ideea că faptul de a fi un conținut conceptual caracterizează nu doar procesul gândirii pe latura subiectivă a *nexus*-ului intențional, cât mai ales caracterizează și ceea ce este gândit, adică latura obiectivă. Pentru că și proprietățile obiective și, astfel, faptele care vizează ce fel de

¹ Cirulli, Franco, *Hegel's Critique of Essence: A Reading of the Wesenslogik*, Ed. Routledge, New York & London, 2006, p. 2.

obiecte exhibă anumite proprietăți, stau la rândul lor în relațiile de incompatibilitate, respectiv consecință materială.”² Astfel, observăm că pragmatismul hegelian devine explicit și în dimensiunea non-psihologică a conținuturilor conceptuale. Și, astfel, vedem cum „obiectivitatea” a devenit un concept controversat. Dacă și când experiența nu concordă cu standardul impus de către ea însăși, nu mai avem niciun motiv să păstrăm definiția precedentă a obiectivității și putem crea un concept mai complex al ei. Aceasta este chiar posibilitatea progresului mișcării conștiinței și, mai mult decât atât, aceasta reprezintă pandantul negativității absolute, cea care face cu puțință dinamica tuturor schemelor conceptuale hegeliene.

Să vedem, așadar, cum anume putem corela acest caracter non-psihologic al conceptualului *per se* cu faptul de a face. Pentru aceasta, Robert Brandom folosește un exemplu atât de îndrăgit de Hegel, anume unitatea sintetică apercceptivă kantiană, un exemplu pe care-l vom cita mai jos: „Pe partea normativă, el [Hegel] înțelege faptul de a judeca drept o angajare de sine sau drept o preluare a responsabilității pentru ceva, cât și ca o andosare a conținutului judecat. Pe partea pragmatică, el înțelege aceste acțiuni normative strict în termeni pragmatici: ca un fapt al unui individ de a se angaja sau ca un fapt de a fi responsabil pentru ceva în faptul de a face.”³ Desigur, întrepătrunderea normativului cu pragmaticul e limpede aici fie și doar prin forța semantică a conceptelor de angajament, legământ, responsabilitate, andosare, termeni care trebuie plasați în contextul depășirii clasicei dihotomii a subiectului și obiectului din întreaga operă hegeliană.

Toți acești termeni sunt soluții pentru impasul dihotomiei de mai sus, fiind, mai precis, eliberări din erorile ineliminabile fie ale unei normativități lipsite de susținerea unui conținut (adică un transcendentalism intangibil și, deci, inoperant al legii), fie ale unei praxeologii lipsite de răspundere și angajament (adică practică fără un set teoretic care să o guverneze, ghideze și evalueze critic, conform propriilor sale acțiuni). „Lucrul pentru care cineva este responsabil în faptul de a face ceva este integrarea conținutului andosat într-o constelație de alte angajamente care exhibă acea unitate distinctivă a apercepției. A face acest lucru («a sintetiza» unitatea) este a extruda din unitatea care evoluează dinamic angajamentele care sunt material incompatibile cu noul angajament, respectiv a extrage și susține, deci a adăuga doar acele angajamente care sunt consecințele ei materiale. A judeca *p* înseamnă a te autoangaja în a integra *p* în ceea ce ești deja angajat a face, a sintetiza noua constelație de angajamente care exhibă unitatea rațională specifică apercepției. Din punctul de vedere al lui Hegel, acea extrudare sau expulzare a angajamentelor incompatibile, respectiv extragerea și expansiunea conform angajamentelor ce decurg ca și consecințe, sunt expirația și inspirația, ritmul respirației prin care un subiect rațional trăiește și se dezvoltă.”⁴

² Brandom, Robert, *A Spirit of Trust. A reading of Hegel's Phenomenology*, Ed. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London, 2019, p. 54

³ *Idem*, p. 53

⁴ *Ibidem*

Această sistematică construcție conceptuală brandoniană a fost doar lapidar rezumată aici. Cu toate acestea, ea servește ca o ancoră tematică esențială prin care putem chiar vedea consecințele legământului hegelian conform căruia un subiect este ceea ce el face. Iar aici, în ciuda împrumuturilor lingvistice din alte limbi, se poate lesne vedea și în valențele acestor cuvinte că recuzita de termeni prilejuită de pragmatism orbitează în jurul demantelării opoziției subiect-obiect în vederea împăcării lor speculative. În fond, „legământul”, „angajamentul”, „responsabilitatea” trimit toate la ideea relaționalității și a încorporării în această unitate apercceptivă dinamică și evolutivă. A fi „legat” într-un angajament, a avea o obligație, a rosti un legământ sau a avea o încredințare pentru ceva – iată forme flexionare prin care veridicitatea tezelor/teoriilor unui subiect *trebuie* de-a dreptul confruntată cu realitatea aplicării ei. Experiența erorii retrage sau adaugă noi și noi propoziții în unitatea dinamică, precum un veritabil negoț între ceea ce este inteligibil și inteligență. Pragmatismul hegelian este, la urma urmei, un mod privilegiat de a reliefa coincidența dintre comparator și obiectul comparat, locul depresurizării graniței dintre inteligibil și inteligență. Ca formulă speculativă, putem aminti aici și ce am putea înțelege prin „idee” la Hegel: ideea nu este ceva radical exterior lucrului, ci conștiința care se autodistinge și intra-conștiința care este în fond lucrul însuși. Lucrul este antinomia însăși, iar un pragmatism hegelian tocmai acest caracter antinomic îl face limpede.

Deoarece experiența erorii din praxeologie provoacă reevaluarea tezei, tocmai de aceea nu o putem disocia de întrebările fundamentale ale idealismului: ce înseamnă a cunoaște? Ce este cunoașterea științifică? Cum de cunoașterea cunoașterii diferă calitativ de felurile cunoașteri empirice? Întreg acest arsenal conceptual este amorsat, primenit, reevaluat și reclamat de conceptele pragmatice mai sus-numite, întrucât fiecare dintre ele țintește acel loc al concilierii speculative, al coincidenței „obiectului” investigației cu investigația însăși. În fapt, un legământ nu trebuie înțeles doar esteticodescriptiv ca o formă de inconturnabilitate, ci trebuie înțeles astfel: „în ciuda a ce s-ar întâmpla” (experiența confruntării practice), „eu voi *face* acest lucru promis” (voi integra, fie prin operații de excludere, fie prin cele de adăugare, în constelația angajamentelor date această noua achiziție).

Legământul nu reprezintă întotdeauna un... *angajament* pentru ceea ce deja aș ști, ci, din contră, putem avea de-a face cu ceva necunoscut, iar acel (deocamdată încă) necunoscut *trebuie* să fie integrat prin mecanismul unității apercceptive, fiind locul negocierii dintre cunoaștere și cunoștințe, o negociere fundamentală din punctul de vedere al constituirii subiectului rațional. Acel element ce dă alura fixității și hotărârii specifice termenilor de „angajament”, „încredințare” etc., trimite, de fapt, doar la abnegația mecanismului apercepției dinamice, adică la *obligația* integrării raționale a noi și noi rezultate. Forța și strictețea unui legământ, angajament sau încredințări constă nu în îndeplinirea a ceva predefinit, deci implicit a ceva gata determinat și cunoscut. Din contră, această forță a legământului se referă la proiectul fuzionării, a integrării de noi și noi expresii care contrazic până și cele mai sigure și de la sine înțelese convingeri anterioare. Ceea ce îi

conferă forță și face ca un legământ să fie implacabil este doar încăpățânarea de a căuta noi elaborări raționale ale apropierei asimptotice dintre ființă și gândire și de a aduce o ipostază și mai împlinită a autotransparenței gândirii. De aceea Hegel a numit această dinamică respirația ființelor raționale. Ființele raționale sunt raționale pentru că și *acționează* astfel, adică în mod neobosit reevaluează și rechestionează critic propriile experiențe conform angajamentelor și legămintelor, un proces care, de altfel, le este și constitutiv.

Mecanismul extruderii/expulzării, pe de o parte, și al integrării/expansiunii, pe de alta, este, în fond, felul pragmatist al lui Hegel de a ajunge la o conciliere, adică a arăta cum analiza extensivă a categoriilor gândirii nu rămâne doar la nivelul reflectării exterioare, ci trebuie să aibă și o înscriere ontologică. De aceea propozițiile metafizice sunt ontologice în argumentarea hegeliană. Suntem deci în fața unei chei de lectură a pragmatismului care poate explica tranziția de la reflectarea exterioară (abstractă) la tezele speculative. De altfel, în *Logică*, reflectarea este termenul contrastiv cu speculativul. Concilierea speculativă este mișcarea de la subiect către obiect, o mișcare care suspendă și ultimul element i-mediat al reflectării pe care ea însăși îl denunțase: conștiința reflectării înseși de a fi reflectare. Făcând aceasta, speculativul încorporează reflectarea ca pe o reflectare a opușilor, iar această reflectare devine o treaptă a logicii speculative.

Cum anume am vorbit până acum despre procesul de *Aufhebung* al reflectării? Simplu, am vorbit despre un spațiu normativ, ca marcă a transgresării limitelor opace ale reflectării exterioare: ceea ce este personal sau privat este structurat ca privat sau personal doar în măsura în care este indisolubil legat de un spațiu normativ care este, în mod simultan, și intersubiectiv, și obiectiv. Altfel spus, pragmatismul este legat de normativ tocmai pentru că țintește la acel concept trans- și inter-personal al inteligenței (sau, simplu spus, *Spirit*), un spațiu care, deși constituit de subiecții raționali, îi devansează pe aceștia și nu poate fi nicicum redus la aceștia. Aceasta ar fi o consecință a reflectării opușilor care devine un moment al logicii speculative. Odată ce și latura obiectivă a nexusului intențional este preluată în dinamica concilierii speculative prin pragmatism, putem întrezări de ce anume pentru Hegel Spiritul nu este doar o sumă a subiecților, ci o comunitate a acestora ca un model social al gândirii. Iar acest model social trimite la ideea funcțiilor realizate, adică, din nou, mintea este ceea ce ea face. Momentul auroral al filosofiei, conștiința-de-sine critică, este realizată prin acest pragmatism: „conștiința non-empirică a posibilității gândirii este o unitate constructivă de semnificații teoretice, practice și axiologice asupra căreia relațiile sistematice dintre inteligență și inteligibil pot fi elaborate.”⁵

Indicația tematică de mai sus a depășirii opoziției dintre subiect și obiect este una pe care cu siguranță nu o întâlnim doar în cazul *praxis*-ului. Expresia speculativă

⁵ Negarestani, Reza, *Intelligence and Spirit*, Ed. MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, 2018, p. 5.

a acesteia este superb oferită de către H.S. Harris: „Când «obiectul» investigației noastre este cunoașterea însăși, natura a ceea ce este cunoscut depășește opoziția dintre ce ceea este «în sine» și ceea ce este «pentru noi» (...) Faptul că ambii termeni, și «în-sinele», și «fenomenul», sunt momente egale ale conștiinței înseamnă că fiecare dintre cei doi termeni poate fi considerat standardul celuilalt. Putem întreba fie dacă conținutul obiectiv al experienței noastre se potrivește conceptului nostru asupra a ceea ce este cu adevărat, fie dacă conceptul nostru despre ceea ce este cu adevărat se potrivește cu ceea găsim în experiență a fi actual. Fiecare dintre momentele comparate poate fi designat drept conceptul celuilalt, iar celălalt drept obiectul său.”⁶ Vorbim deci despre o coincidență a comparării, una care ne obligă să renunțăm la adoptarea exclusivă a unei versiuni. Din moment ce avem indiferența considerării a ceea ce este concept sau obiect, este limpede că niciunul nu poate fi „adevăratul” standard. Suntem forțați să vedem adevăratul standard de adevăr doar în întreteserea lor, doar în coincidența faptului de a se compara unul cu celălalt. La urma urmei, aceasta este matricea conceptuală care poate limpezi ideea de *praxis* în *corpus*-ul hegelian în sensul identității speculative dintre ființă și gândire sau, și mai precis, al identității dintre ceea ce este rațional (conceptul cunoașterii științifice) și actualul (natura). Adevărul cunoașterii absolute este faptul că experiența este deodată și actuală, și obiectivă, iar ceea ce rămâne etern ca un „obiect” absolut este conceptul raționalității subiective. Iar aceasta, o spunem din nou, fiindcă obiectul absolut al cunoașterii este însăși procesul cunoașterii prin care „obiectul” este constituit. Ceea ce „este cu adevărat” sau ceea ce a fost ridicat la libertatea gândirii este „obiectivitatea” adevărului sau validitatea sa intersubiectivă.

Același caracter interpersonal prezent în spicuirea noastră abstractă de mai sus cu privire la coincidența comparației este deschis și de orizontul radical al practicii. Nu vorbim doar despre clara conotație intersubiectivă a conceptelor de responsabilitate, încredințare, legământ, ci trebuie să amintim și noțiunea modalității. Principala metafizică primitivă a lui Hegel, negația determinatoare, este în mod intrinsec și esențial o noțiune modală. Fie că vorbim despre incompatibilitate sau consecință, despre extrudere sau expansiune, termenii discuției sunt tributari faptului de a fi sau de a nu fi posibil. Modalitatea este de bază în complexul angrenaj conceptual al filosofului german: „realitatea, care e în unitate cu posibilitatea, este numai modul nemijlocit care este suprimat; sau, fiindcă realitatea formală e numai prima realitate nemijlocită, ea este numai moment, numai realitate suprimată sau numai posibilitate.”⁷

Conceptual vorbind, posibilitatea este mai de bază decât felurile actualizări, în sensul în care un dat i-mediat și actual al experienței este inteligibil ca având un conținut *determinat* doar în măsura în care este situat într-un spațiu al posibilităților structurat de relațiile de incompatibilitate și consecință. Hegel ne vorbește de fapt

⁶ Harris, H. S., *Hegel's Ladder: Volume I: The Pilgrimage of Reason*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, p. 182-183.

⁷ Hegel, G.W.F., *Știința Logicii*, Ed. Academiei R.S.R., trad. D.D. Roșca, Buc., 1966, p. 537.

despre un empirism modal, așadar, dimensiunea pragmatică nu mai poate fi atribuită confruntării cu vreun i-mediat, ci determinarea pe care o ocazională constrânge analiza conceptuală să recunoască următorul fapt: proiectul *praxis*-ului nu doar descoperă și înregistrează noi și noi fapte, ci le construiește și le elaborează pe acestea printr-un proces de bidirecțională constituire petrecut între ființa cunoscută și obiectul cunoscut. Într-un cadru mai larg, această versiune de pragmatism depășește și o altă versiune a empirismului clasic, anume atomismul semantic în care am întâlni conținuturi pe care le-am percepe i-mediat, cu valoare intrinsecă, conținuturi care n-ar fi, chipurile, legate de alte elemente. Din contră, în cadrul empirismului modal hegelian avem de-a face cu o structură holistă, în care acel intrinsec al oricărui obiect este doar o aparență și singurul lucru definitoriu pentru obiectele asupra cărora se aplică angajamentul sau responsabilitatea sunt constelațiile de relații. Semantica holistă este elaborată în contextul pragmaticei, iar aceasta la rândul ei este elaborată în baza meta-concepției fundamentale a medierii (provocată de negativitate) care are i-mediatul drept rezultat al ei.

Acest holism opus de Hegel atomismului este cel care aruncă în redundanță problema accesului la obiecte, aceasta fiind de fapt prin excelență tema epistemologiei. Arătând că nu există o radicalitate exterioară a obiectelor și, mai ales, având convingerea că noi chiar putem cunoaște lucrurile cu adevărat în logica speculativă, Hegel a arătat că nu există în fond o autonomie a lucrului. Practica la rândul ei face vizibil acest aspect. Și perceperea, dar și aprioricul unui lucru sunt posibile doar pe baza unor structuri conceptuale mult mai profunde care se pot realiza doar în manieră funcționalistă (adică în cheie pragmatistă). În *Logică*, acest pas este cel al trecerii de la *Ființă* la *Esență*: lucrurile din confruntarea pragmatică sunt și excesul lor însele. Sunt mai mult decât simple particularități, sunt negații ale acestor particularități. Negația negației sălășluiește în acest loc al reciprocei constituirii dintre subiect și obiect, arătând tranziția către *Esență*, anume că fiecare lucru se determină prin celălalt și îl aduce pe celălalt în discuție, fiind în mod *esențial* contaminat cu categoriile gândirii în special în contextul elaborării adus de angajament, legământ sau responsabilitate.

Bineînțeles, suntem convinși că această expunere a unei semantici pragmatice hegeliene, inspirată din lucrările lui Brandom și nu numai, poate părea o stridență logică. Până la urmă, una dintre cele mai cunoscute tirade în contra filosofiei este realismul antifilosofic, care poate fi comprimat în felul următor: „eu vreau doar să fac acest lucru și îmi trebuie x pentru a face y.” Primul reproș este unul strict teoretic: cum putem diagnostica această acțiune? Nu cumva doar am preluat vulgata, reflexul și obișnuința fără a apela la testul autocritic? De asemenea, cum putem detecta patologiile care pot apărea atunci când eu fac această acțiune x? Al doilea reproș, însă, este și mai subtil: așa cum am văzut mai sus, autosurparea oricărei forme (intermediare) a conștiinței din *Fenomenologie*, și, așa cu cum am văzut, dinamica trecerii de la reflectare la conciliere speculativă, dezvoltată tehnic de Hegel mai ales în *Logică*, critica trebuie să-și suprimă propria poziție sau „*stand-point*”-ul din care

afirmă o teză. Ocazia pe care o aduce aplicarea pragmatică este tocmai de a reuși, măcar parțial, să contribuie la această depășire-și-conservare. În fond, atunci când presiunea normativă este dublată de răspunsul pragmatic ajungem exact în acest loc al *Aufhebung*-ului: ceea ce este reprezentat/mănuit/elaborat ține tot de inteligibil și, în această postură, poate exercita constrângeri raționale asupra a celui care reprezintă sau elaborează, în sensul în care furnizează un standard sau un motiv pentru a aserta corectitudinea sau incorectitudinea reprezentărilor și ideilor de dinainte de negoțul pragmatic cu ceea ce este reprezentat. Și limba păstrează această idee a exercitării unor constrângeri dinspre ceea ce este reprezentat către ceea ce reprezintă (reprezentat *versus* reprezentant): spunem nu doar „motivul pentru care” ceva este cum este, ci și „rațiunea pentru care” am *făcut* x sau y. Justificarea retroactivă a oricărui complex elaborativ ajunge tot la rațiune prin motivare și justificare. Când intrăm în jocul holist al pragmatismului, realitățile pe care le investigăm sunt un standard doar în măsura în care aduc asertări normative sau „rațiuni de a fi”.

Această exercitare constrângătoare (din nou: venită dinspre felurilele realității) derivă din complexul relațional constituit de „atelierul” elaborării, adică doar după repudierea atomismului semantic și imersiunea în mult mai fundamentala concepție a explicării i-mediatului abstract printr-un complex al medierii. Acest lucru a fost sesizat, printr-o construcție teoretică complet diferită însă, și de Heidegger, atunci când ideea spațiului se conjuga pentru filosoful german ca o „spațialitate a *ansamblului* ustensilic”⁸, care aparține „ființării înseși” și, mai departe în același paragraf, atunci când afirma că „«Lumea ambiantă» nu se rânduiește într-un spațiu dat dinainte, ci mundaneitatea ei specifică articulează, în semnificativitatea ei, complexul de meniri funcționale care aparține fiecărei totalități de locuri atribuite prin privirea-ambientală.”⁹ Desigur, analiza ideilor heideggeriene depășește spațiul acestui articol, însă este esențial să reținem aceste idei ale ansamblului, complexului de meniri *funcționale* care conferă sens/semnificativitate și, mai ales, faptul că vorbim despre o *articulare*, deci o nouă repudiare a mitului donării (mitul a ceva dat) reliefat prin „spațiul dat dinainte” în argumentul de mai sus. De pe cu totul alte poziții se face această argumentație a dispariției intrinsecului obiectului în complexul ustensilic, dar, în lumina argumentației noastre, putem avansa astfel: a vorbi despre standard și exercitarea unei presiuni constrângătoare nu poate însemna să ometem caracterul funcțional, ci, din contră, funcționalitatea este cheia de boltă a acestei interpretări.

Iată-ne ajunși și la punctul în care trebuie să vedem cum anume putem diriguia acest concept al *praxis*-ului. Firește, efortul nostru argumentativ a originat din identitatea speculativă dintre ființă și gândire, cuplu prin care, folosind elementul de bază al construcției sistematice hegeliene, adică primitiva negativității determinatoare, am reușit să alcătuim rudimentele unui argument al unui *praxis*

⁸ Heidegger, Martin, *Ființă și Timp*, Ed. Humanitas, trad. Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, București, 2012, p. 143.

⁹ *Ibidem*

mulat pe pretențiile esențiale ale holismului relațional care neagă aparenta exterioritate a lucrurilor. Prin *praxis*-ul înțeles ca loc al depășirii-și-conservării am vrut să arătăm neapărat ideea unei reciproce constituirii a celor două momente ale nexusului intențional, latura subiectivă, respectiv cea obiectivă. Această dihotomie era, din capul locului, urmărită a fi demantelată de Hegel. În fond, noi nu putem spune ce este ființa fără a o designa prin gândire, la fel cum, invers, din cealaltă perspectivă, noi nu putem spune ce este gândirea fără a avea constrângerile realității. Bunăoară, acele constrângeri ale realității sunt tema prin excelență urmărită de infinita muncă specifică practicii. În bună tradiție hegeliană, trebuie să vedem firul călăuzitor în depășirea aparenței celor două momente și formarea unui cadru (încă și) mai larg care le anulează pretențiile absolute, exclusiviste. În cazul nostru, nu putem vorbi de un idealism care nu ar fi traversat de realism, dar și reciproca e valabilă: realismul la rândul său nu poate să nu treacă prin idealism. Primul moment a fost urmărit cu precădere mai sus tocmai pentru a contracara clasicul antirealism filosofic. Mai precis, idealismul nu are cum să se dispenseze de constrângerile realităților, ci este obligat să pună următoarele întrebări: „Ce sunt aceste constrângeri?”, „Cum se petrec lucrurile din câmpul practicii?”, „În ce spațiu și timp?”, „În ce perspectivă?”, „De ce survine această rezistență dinspre realități?” etc. Tocmai pentru că distincția dintre gândire și lume oferă posibilitatea gândirii, un pragmatism raționalist de inspirație hegeliană poate fasona această posibilitate a gândirii, îmbogățind-o cu ceea ce o constrânge, deschizând orizontul unei mai cuprinzătoare inteligențe, care poate absorbi și folosi într-o manieră ingenioasă și sistematică felurile inteligibilități.

La întrebarea „cum am putea corecta incidența unui eveniment x?”, deci cum am putea corecta felurile patologii, conform pagmatismului bidirecțional, evolutiv și dinamic asemeni aperccepției sintetice kantiene, răspunsul îl vom afla mereu în constelația de factori care îl produce. Altfel spus, întrebarea de mai sus corespunde cu ceea am designat prin formula „propoziție normativă”, iar răspunsul poate fi produs într-un context al unei „propoziții pragmatice”, deci al unui proces de continuă explicitare și rechestionare, așadar al unui proces al interacțiunilor constitutive pentru fiecare membru relațional. Din confruntarea sau negoțul *praxis*-ului petrecut între inteligență și inteligibil, avem concomitent și constrângerea celor doi poli, cât și valorificarea lor într-o nouă formulă mai complexă. Constrângerile, deci, funcționează ca o formă de a realiza comportamente, practici și idei de un nivel de complexitate și mai ridicat. Odată ce cei doi poli se constrâng, ei de fapt se forțează reciproc în a-și corecta comportamentele și își augmentează capacitățile, la fel ca într-un joc în care fiecare jucător este forțat să răspundă inteligent celuilalt. Firește, aici nu avem o țintă prestabilită ori maniere predeterminate de a juca, aici forma (sau „regulile”, dacă rămânem la exemplul cu jocul) emerge odată cu interacțiunea. În limbajul lui Reza Negarestani, această interacțiune „nu este cufundată în limbaj, ci interacțiunea este în sine limbaj”¹⁰.

¹⁰ Reza Negarestani, *op. cit.*, p. 155

Vorbim despre o convergență cu ideea lui Hegel despre limbaj, întrucât aici limbajul nu e o totalitate simbolică cu o esență inefabilă (mediu de comunicare, instrument de etichetare etc), ci un *framework* de interacțiuni ca un calcul, cu diferite clase de complexitate și diferite abilități cognitive cu care fiecare clasă este asociată, în termenii funcțiilor care sunt practicate. Cum vom putea lega sintaxa de semantică, dacă tot suntem în registrul limbajului? Răspunsul filosofului american e grefat tot pe această idee a pragmatismului ca interacțiune, cu o dimensiune socială: „În timp ce sintaxa de una singură nu poate produce semantica, poate totuși să facă acest lucru când este cuplată cu interacțiunea. În acest sens, pragmatismul (...) poate fi înțeles ca un punct de legătură între sintaxă și semantică. În sens larg, semantica (conținutul) este preocupată de ceea ce este spus, în timp ce pragmatismul (uzajul) este preocupat de ceea ce face cineva atunci când spune ceva.”¹¹ Și cum putem conjuga asta cu *Spiritul* lui Hegel? Răspunsul este la fel de bine articulat conceptual, vizând rolul interacțiunii în această legătură dorită dintre sintaxă și semantică. Limbajul și socialitatea sunt condițiile constitutive ale interacțiunii: „Noțiunea noastră de socialitate este indeterminată în mod defectiv, dar exact din acest motiv noi trebuie să reinventăm conceptul socialității ca o interacțiune care poate fi elaborată în mod logic și computațional (...) așadar, pentru a reitera rolul socialității în limbaj și gândire – ca un pod între sintaxă și semantică – trebuie să redefinim acest index al socialității ca o condiție formală cel mai bine cuprinsă de conceptul logico-computațional al interacțiunii.”¹²

BIBLIOGRAFIE

- Brandom, Robert (2019), *A Spirit of Trust. A reading of Hegel's Phenomenology*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts & London.
- Cirulli, Franco (2006), *Hegel's Critique of Essence: A Reading of the Wesenslogik*, Routledge, New York & London.
- Harris, H. S. (1997), *Hegel's Ladder: Volume I: The Pilgrimage of Reason*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Hegel, G.W.F (1966), *Știința Logicii*, Ed. Academiei R.S.R, trad. D.D. Roșca, București.
- Heidegger, Martin (2012), *Ființă și Timp*, Humanitas, trad. Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, București.
- Negarestani, Reza (2018), *Intelligence and Spirit*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London.

¹¹ *Ibidem*, pag. 340

¹² *Ibidem*, p. 343